

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

હળવેથી

પેલું નાનું પાન પવનમાં હળવેથી કાંપ્યું
પવન તે પાન પાસેથી પસાર થતાં થતાં હળવેથી કાંપ્યો
ત્યાં બેઠેલું એક બાળક ઠંડીથી જરાક કાંપ્યું
એક વૃદ્ધના લગભગ મરણાસન્ન ચહેરા પર
જીવન ફરીથી કાંપ્યું અને શાંત થઈ ગયું.

ડોસી

ડોસીની થેલીમાં
થોડાં ફળ હતાં સુકાયેલાં
થોડી દબાયેલી આકાંક્ષાઓ
થોડા વાગકદવા રહી ગયેલા શબ્દ.
ડોસીના ઘરમાં અનાજ ન હતું,
ન કંઈ પાથરવાનું
ન કોઈ, કોઈના હોવાનો અવાજ.
પોતાની થેલી બગલમાં દબાવી
ડોસી ફેલાઈને પડી રહે છે
ઓસરીમાં
જાણે જીવન પથરાયું હોય મૃત્યુની ફરસ પર.

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

જ્યારેત્યારે

જ્યારે બધાં અપમાન ઝરી ગયાં,
જ્યારે કરમાઈ ગઈ બધી ઈચ્છાઓ,
જ્યારે ગલીમાં આગળ જવાની જગ્યા ન રહી –
ત્યારે તે ઉદારચરિત દેવ આવ્યો
વીતી ગયેલા જીવનની ગાથામાંથી
કેટલાંક ચરિત્ર, કેટલીક ઘટનાઓ પાછી લાવી
તેમની ધૂળ-મેલ સાફ કરી
તેમને ભેટની જેમ ઊજળાં બનાવતો.

શરૂઆત

તે બધા ચાલ્યા ગયા
બધાને કચડીને, ધ્વસ્ત કરીને
આશ્વસ્ત થઈને કે તેમણે કંઈ પણ અક્ષત નથી રાખ્યું.
ત્યારે સૂકાં પાંદડાંઓના ઢગલામાં ગુમ થયેલા કીડાની જેમ
એક શબ્દ આવ્યો
અને તેણે પોતાના મોંમાં થોડીક માટી
અને તાણાખલું ઉપાડી બનાવવાની શરૂઆત કરી.

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

તે આવ્યો

દેવો એ રસ્તા વાળ્યા,
હારબંધ ઊભા રહી ગયા બંને બાજુ દેવદૂત,
આકાશ થયું નીલ-ઉજ્જવળ,
પૃથ્વી પુણ્યપ્રસૂતા,
જ્યારે તે આવ્યો
જેને પછીથી કહેવામાં આવ્યો માણસ
પછી આવ્યું જીવન, પછી આવ્યું મૃત્યુ.

શું જોઈએ?

તારે જીવવા માટે
ઓછામાં ઓછું શું જોઈએ?
જરાક રોટલી, થોડું મીઠું, પાણી,
એક ઘર, એક શેતરંજી, એક ચાદર,
એક જોડી કપડાં, એક થેલો,
બે ચંપલ,
થોડા શબ્દ, એકાદ પુસ્તક, થોડો ગણગણાટ,
બે-ચાર ફૂલ, માતૃસ્મૃતિ,
વીતી ગયેલું બાળપણ,
નજીક આવતું મૃત્યુ.

તારે કવિતા લખવા માટે શું જોઈએ?
ઘણું લાંબું જીવન, પૂર્વજ,
પ્રેમ, આંસુ, અપમાન,
લોકોનો કોલાહલ, જંગલનું એકાંત,
ભાષાનું ઘર, લયનું અંતરિક્ષ,
રોટલીનો ટુકડો, મીઠાની ગાંગડી,
પાણીનો ઘડો
અને નિર્દય આકાશ.

એટલું-જેટલું

જેટલો પણ સમય હતો, થોડો-ઘણો એટલો,
એમાં આટલું બધું કરવું પડશે એ વિચાર્યું ન હતું.
પહેલા તો લાગતું હતું કે ઓછો પડશે :
આટલો તો ફક્ત કવિતા અથવા પ્રેમ માટે પૂરતો નહીં થાય.
સમયને વધારવાની કે ફેલાવવાની વિધિઓ ખબર નહતી.

હમણાં અમારી કૂતરી ટૂરીનું મૃત્યુ થયું
તો ખબર હતી કે તેનો સમય પૂરો થઈ ગયો છે.
પરંતુ તે થોડું વધારે જ જીવી ગઈ.
આપણા સમયની કોને ખબર હોય છે –
કોણ જાણે આપણે, આપણા સમયને પૂરો કર્યા પછી પણ,
બચેલા લોકો હોઈએ!

સમય ક્યારે આવ્યો આપણી પાસે ખબર નથી,
ખબર નથી ક્યારે આપણે તેને ગણવાનું-માપવાનું શરૂ કર્યું –
હવે તે ફેલાયેલો છે બધાની આરપાર
તેનું કોઈ અલગ ઠેકાણું નથી.

સવારે-સવારે

કવિતામાં સવાર હતી

અને બહાર પણ સવાર થઈ જ રહી હતી

જ્યારે હું નીકળ્યો સંસારનાં ગુણગાન કરવા

ભૂલી જઈને તેણે આપેલાં દુઃખ અને અપમાન :

મેં વિચારેલું કે દુનિયા એકંદરે સુંદર છે

ભલે ઘણી જટિલ પણ

અને તેનાથી કેટલા પણ આપણે કંટાળીએ અથવા દુઃખી થઈએ

આપણે તેને પ્રેમ કરીએ છીએ.

આપણે સારી પેઠે જાણીએ છીએ કે તે ન હોત

તો આપણે ન હોત.

પણ રસ્તામાં મળી ગયા રવિમોહન

જે ચિડાયેલા હતા

દરરોજ પોતાની ઉપરવાળા પડોશી દરરોજ નીચે પાણી ઢોળતાં

અને તેમની બાલકનીમાં કંઈ ને કંઈ ભીનું-ગંદું કરી દેતા.

તેમણે મને સમજાવ્યું કે

દુનિયામાં બધા લોકો બીજાની જિંદગી, ઘરને

ગંદા કરવામાં રમમાણ છે

ફક્ત ઉપરવાળા પડોશી જ નહીં, પણ ઉપરવાળા દેવો પણ.

મારી હિંમત ના ચાલી કે હું તેમને કહું કે

હું તો સવાર-સવારમાં દુનિયાનાં ગુણગાન કરવા નીકળ્યો હતો.

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

દૂર ઘાસ પર ઝાડીઓની વચમાં છાંયડામાં
એક બિલાડીનાં ત્રણ બચ્ચાં
પોતાની મા સાથે મજા કરતાં દોડીદોડીને
ઝાડ પર ચડવાની શરૂઆત કરી રહ્યાં હતાં.
મારો પૌત્ર તેને ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો હતો
અને બંને માટે દુનિયા પોતાના હર્યા-ભર્યા સમયની સાથે
ત્યાં હતી ઘાસની જેમ, વૃક્ષોની જેમ પથરાયેલી અથવા ઊભેલી.
તેઓ સ્વયં તેની પુષ્ટિ હતા, તેની સ્તુતિ
અને તેમને કંઈ બીજું કરવાની, મારી જેમ
જરૂરિયાત નહોતી.

શબ્દ નથી બચ્યા

મારી પાસે શબ્દ નથી બચ્યા :
બસ કેટલીક સહાયક ક્રિયાઓ, એકાદ અવ્યય
અને બે-ચાર ચૂપકી અને ડૂસકાં
મેં દૂરથી જોયું કે
ઘણા બધા શબ્દો
લોહીલુહાણ પડ્યા છે -
આગમાં શેકાયેલા અને રાખ થયેલા,
કેટલાક કણસતા અને ઘાયલ,
કેટલાક રાહતની આશામાં ટંગાઈ રહેલા,
તોડી પાડવામાં આવી દુકાનો અને
ધરાશાય થયેલાં મકાનોના પથ્થરોના અંધારામાં.
કેટલાક બેહદ માસૂમ લાગતા બાળક જેવા ચહેરાઓની સાથે
ઉકરડા પર પડ્યા હતા જાણે કે કચરો હોય -
મારી હિંમત ના થઈ કે તેમને ઊંચકીને
આ બર્બર સમય પર એક કવિતા લખું.

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

હું અબુધ નહતો,
હું ધ્યાન રાખતો હતો, પોતાની રીતે ખબરદાર હતો -
હું જાણતો હતો કે લોકો વાત-વાતમાં લોહીતરસ્યા થઈ જાય છે
મેં ચોક-ચોરામાં ખૂનામરકીનાં ષડ્યંત્ર બનતાં સાંભળ્યા હતાં :

હું મૌન રહ્યો
કેમ કે મને વિશ્વાસ હતો કે
ભાષા તો પણ પવિત્ર રહેશે.

સડેલી ચીજોની દુર્ગંધ અને વાળ, ચામડું
બળવાની ગંધ આવી રહી છે ભાષામાંથી
લોહી, ચીંથરા અને નિર્દયતાથી તોડવામાં આવેલાં હાડકાંઓમાં
લદબદ છે ભાષા

પ્રાર્થના થઈ ગઈ છે એક ખૂનખાર ગાળ
પડોશ હત્યાઘર, ગલીઓ હિંસાની વીથિકાઓ
જે કાલ સુધી પોતાના હતા આજે પારકા બનાવી દેવાયા :
હત્યારાઓના ચહેરા પર લોહીના ડાઘ નહીં

દિગ્વિજયની આભા છે,
હું અસહાય જોઈ રહ્યો છું કે
કેવી રીતે શબ્દ ગંદા કરવામાં આવે છે,
ભાષાના વિન્યાસમાં ઘૃણા કેવી રીતે વણાઈ જાય છે
મહોલ્લા-પડોશને કવિતામાંથી બહાર કેવી રીતે કરાય છે.

પથ હારેલાનું વક્તવ્ય

બધું જ ગુમાવી દીધા પછી પણ જે કંઈ બચેલું રહેલું છે તેનો હું કવિ છું :

સૂકી નદીની રેતમાં બહુ નીચે ચાલી ગઈ છે ભીનાશ
આંસુઓથી ધૂંધળું થયું ન સાંભળી શકાયો શબ્દ
પાનખરના ટૂંઠા વૃક્ષમાં ધીરેથી માથું ઊંચકતી લીલી કૂંપળ.

હું જાણું છું કે

હવે અપમાનથી જ કાપીને સિવાય છે પોશાક
અને નફરત લોકો ખિરસામાં સિગારેટની જેમ મૂકીને ફેરે છે.
મને ખબર છે કે જે લોકો સાથે હતા
તેઓ પોતાની સ્વર્ગસીડી પર ચઢીને નરકમાં ચાલ્યા ગયા
અને હું ક્યાંય ન જતી સીડી પર બેઠો છું
જેમ વિફળતા બેઠી હોય કોઈ સિંહાસન પર.
મને જાણ છે કે મૃત્યુ એક દિવસ
બધાને તેની નિરર્થકતાની અંતિમ આભામાં ઉજાગર કરશે
અને મારું જીવન એમ અદૃશ્ય થઈ જશે
જેમ ગરમીમાં ફરસ પરથી પોતું કરેલું પાણી.

હું એ ભ્રમમાં છું

કે મારી પાસે હજી પણ કંઈ બચ્યું છે
જેને ન ચોરી શકાયું
ન નાશ થઈ શક્યો.

આ રસ્તો ક્યાંય નહીં લઈ જાય મને ખબર છે
પણ હું તેના પર છું અને હમણાં પણ એમ ચાલી રહ્યો છું
જેમ કે મને ખબર છે કે ક્યાં અને કેમ જવું છે
હું બે-ચારને રસ્તો બતાવી શકું છું,
થાકેલા લોકોને રાહત આપવાનો એકાદ નુસખો હજી પણ બચ્યો છે.

આ તો મારું થયું કે કવિતા મારી સાથે છે
જે એવો ભરોસો અપાવે છે કે
કોઈ પણ રસ્તો કદી સમાપ્ત નથી થતો
અને બધું જ ગુમાવી દીધા પછી પણ કંઈક બચેલું રહે છે.

આ નહીં

આ નથી કહી શકતો
કે કોઈએ ક્યારેય નક્કી કર્યું હોય
કે હું શું બનું અથવા મારો ક્યામતનો દિવસ કયો હોય :
દેવ તો દૂર ચકલીઓ સુધ્યાંને કદી મારી પરવા નહોતી.
હું જે પણ છું અને મારું જે કંઈ પણ થયું
દેવી અનાદરમાં થયું
મારા ભાગમાં જે પણ આવ્યું
જોગાનુજોગ આવ્યું -
તે કોઈના પણ ભાગમાં આવી શકતું હતું.
કંઈ પણ નક્કી નહોતું કર્યું મારા માટે -
ન જન્મતિથિ, ન પરિવાર,
ન ઘરબાર, ન ભવિષ્ય કે પ્રેમ.
હું આ રસ્તે ભટકતો આવી ગયો
શોધતાં શોધતાં પેલા રસ્તે પણ જઈ શકતો હતો.
મને જે પડોશી, દોસ્ત, દુશ્મન મળ્યા
તે પેલી બાજુ પણ હોઈ શકતા હતા.
આટલું બધું જીવન એમ વીતી ગયું
જેમ મેં સાંજે કંઈક જલદી-જલદી
લાલચુ હાથ વડે ભોજન કરી લીધું હોય,
અથવા કેટલીક અજાણી ગલીઓમાં રખડી-ફરીને
અચાનક પોતાના ઠેકાણે પાછો આવી ગયો હોઉં.

કવિતા લખવી ભટકવા જેવું હતું
ક્યારેક જંગલમાં,
ક્યારેક શહેર વચ્ચેવચ,
લોકોની વાતચીતમાં ડૂબવા જેવું,
ચાની દુકાન પર કારણ વગર રોકાવા જેવું,
દેવ વગરના મંદિરમાં એક ચકલીની જેમ
મોટેથી બોલવા જેવું.

હવે ઊતરી રહ્યું છે આત્મામાં
કદી ડરેલું અંધારું
કદી લલચાવતું અજવાળું
કદી મૌન પોતાનાથી જ અજાણ્યું મૌન,
કદી વિલાપ કરતો પ્રેમ.

હું આંસુ, શબ્દ, ઉદાસીનતા અને સપનાંઓથી ઘેરાયેલો
હજી પણ અચરજ કરી રહ્યો છું
કે આ તો નહોતું
મારા માટે નિર્ધારિત જીવન.

થોડાં રફૂ થોડાં થીગડાં

સ્વરલિપિ

હું એક ચૂંથાયેલા જૂના થયેલા કાગળ પર લખું છું :
સૂર્યોદય, વૃદ્ધ, ઝરણાનું છેલ્લું ટીપું,
વૃક્ષ પર પત્રવિલાપ,
રોટલી વણતી અનામ સ્ત્રી,
ફૂલની જેમ કિલકારી કરી ભાગતું એક બાળક.
ઇશારો કરું છું પોતાના હાથને
કે શરૂ કરવાની ક્ષણ આવી ગઈ છે
વાદવૃંદ.

મને ખબર છે કે આકાશગંગાની વીથિકાઓમાં બેઠેલા
તેઓ, જે પણ છે, સુર અથવા અસુર,
કાન માંડીને સાંભળી રહ્યા છે.
બેબીલોનના ખંડેરોમાં,
અંગકોરવાટ મંદિરના અંધકારમાં,
પિરામિડોના મૃત્યુ-પ્રતિબિંબમાં
ખજૂરાહોની મૂર્તિયુગલોના ઉદ્દામ આલિંગનમાં
ચૂપ છે જે એક વાર બોલવા માગે છે
સદીઓ પછી
એક શબ્દ, એક વાક્ય, એક ગીત, એક ચીસ, એક પ્રાર્થના.

હું સાંભળી શકું છું તેમના અંતર્ધ્વનિ :
પથ્થરોની અંદર
શિરાઓની જેમ સળવળી રહ્યું છે કંઈ.
અને વૃક્ષોમાં કંઈ ધીરે-ધીરે પથરાઈ રહ્યું છે.
એક સ્વરનો ફેલાવો છે
જેમાં પૂછવાની અનુમતિ નથી.
ખરે છે પાંખ,
ઊભાં થાય છે દુઃખ,
હલ્લો કરે છે ઈચ્છાઓ,
ડૂબે છે ડોડીઓ અજ્ઞાત સમુદ્રમાં –
હું ભૂમ પાડું છું –
ઊંચકું છું ફૂલોને તેમના લોહીથી લથબથ
સપનાંઓમાંથી, દેવોને તેમની સ્વર્ગ-કબરથી,
હું પ્રાચીનોના શબ્દ સમજું છું
વ્યાકરણ સમજ્યા વિના.
સંજ્ઞાઓ વિના,
ફક્ત ક્રિયાઓનું
એક ગીત ગાઉં છું
અને સ્વરાંકનના સમાપન પછી
એક કોમળ વિરામ લગાઉં છું.

હવે જ્યારે

હવે જ્યારે હું અહીંયાં સુધી આવી ગયો છું
એ જાણવાની પેરવીમાં છું
કે ક્યાં જઈ રહ્યો છું.

પોતાની પાછળ મને રસ્તાઓ દેખાય છે
મોટાભાગે ધૂંધળા,
થોડી કેડીઓ જેના પર
મારા પછી કોઈ નથી ચાલ્યું.

તે નિવાસોમાં
જેમાં કદી હું રોકાયો, ગોળ-પાણી પિવડાવ્યું
હવે બીજા લોકો રહે છે -
ત્યાંના આંગણાંઓમાં સુકાતી વડીઓ
ક્યારની લઈ લેવાઈ છે.

પંખીઓની ઉડાનશાળામાં
મને કદી પ્રવેશ ન મળ્યો
અને વૃક્ષોને મારો ચહેરો યાદ નહિ હોય.
શબ્દ મારી પાસે થોડી વાર ટકી રહ્યા
પછી કંટાળીને ક્યાંક બીજે ચાલ્યા ગયા
અથવા પાછા શબ્દકોશની સુરક્ષામાં.
ઘાસને થોડી વાર યાદ રહ્યો મારા શરીરનો ભાર
પછી તે ચીમળાઈને સુકાઈ ગયું.